

БОГОМИЛ РАЙНОВ

ПРЕДГОВОР

chitanka.info

*Митовете са лъжливи разкази,
които ни разкриват истината.*

Аристотел

Времето на приказките изглежда безвъзвратно отминало. Очарователните небивалици, zasiщали носталгията към красивото у толкова поколения, вехтеят и помръкват в климата на техническата ера. Златната ябълка губи фантастичния си ореол в един век, когато с баналното щракване на ключа можеш да запалиш в стаята колкото искаш златни ябълки, без да смаеш никого с това. Мечтата за бързоходните обувки се превръща в безсмислица при наличието на влакове и автомобили. Кристалните топки на магесниците, отразяващи далечни събития, слабо се различават от телевизора. И дори легендарният летящ дървен кон изглежда не приказен, а просто неудобен в сравнение с турбореактивните пътнически самолети.

Техническата ера е задминала приказките не само в примамливото, но и в страховитото. Някогашните фантазори не са успели да измислят нищо по-ужасно от змея с 40 глави. Днес учените в лабораториите, без да прахосват въображение, създават водородни бомби с два пъти повече мегатона. Бедният приказен змей! Той изглежда безобиден като кученце дори пред най-дребната атомна бомба — оная, която разтвори огнената си гъба над Хиросима.

Наистина времето на приказките изглежда безвъзвратно отминало. Но понеже хората и днес по стар обичай раждат и възпитават деца и понеже дори у възрастния винаги остава нещо детско, приказки все пак са необходими. Само че това са вече други приказки. Те се именуват с модно сухия термин „научна фантастика“. Юнакът в тях е носител на докторска степен, маршрутът му е космичен, а необходимият за подвизите реквизит — ракетно-електронен. Всичко това е съвсем естествено. Човечеството, следвайки историческия си път, превръща бляновете си в реалности. Но една осъществена мечта не е вече никаква мечта, а мечтите са основната съставка на оная бляскава сплав, от която се отливат приказките. Нови мечти — нови приказки.

И все пак, когато в ръцете ти попадне една от ония книжки, с което някога майка ти те е приспивала, и когато — разтворил напосоки орфаните страници — се запрепъваш с отвикнал поглед в „широките“ „Ъ“-та и в „двойните“ „Е“-та, случва се да забравиш, че си отдавна вече голям и много начетен, и да тръгнеш като малчуган по размотаващата се нишка на безхитростния разказ.

Откъде иде това обаяние на помръкналите образи, които дори в най-смелата си пищност са само белег за първобитността на отдавна минали времена? Може би туй обаяние е като обаянието на спомените от детинството: човек се любува на тия си спомени, вместо да се черви пред мисълта колко наивен и прост е бил като малък.

Сигурно е тъй. И най-върховното постижение на бегача шампион не те покъртва така, както те покъртва колебливото прохождане на детето. Защото в тоя външно неустойчив и плах, но всъщност изпълнен със страшен кураж порив, с който малкият човек прави първата си крачка към света, се крият в зародиш всички рекорди на дълго бягане.

И още нещо. Додето отмяташ самодоволно приказните чудеса, които отдавна са се превърнали в баналности на техниката, не може да не откриеш между тях някои най-ранни и най-пламенни блянове на човечеството, останали и до днес непостигнати. Докато пълната победа на правдата не обхване цялата земя, подвигът на юнака, който се бори за правда, ще ни вълнува. Докато красотата не се превърне в обичайна обстановка на делничния живот, красотата на сребърните гори и вълшебните замъци ще ни очарова. Докато щастието не стане законно притежание на всеки човек, приказките, които са кристализирал блян за щастие, ще ни увличат.

Така те ще продължават да живеят — и спомен, и копнеж едновременно.

* * *

Най-хубавите приказки са създадени от народа. Това, разбира се, не значи, че всеки човек от народа може да ти разкаже приказка. Добрият разказвач носи в себе си една рядка дарба: той притежава силата да вдъхва живот на приказните образи, съгръвайки ги с пламъка

на чувството и въображението си. Той не е механичен говорител на колектива, а творец, който влага в повествованието, което му е завещано, цялото богатство на собствената си душевност.

Хилядите разказвачи на старите времена са си отишли, без да ни оставят имената си. Но литературата е запазила имената на някои от техните наследници: Шарл Перо, братята Грим, Андерсен, Вилхелм Хауф, Афанасиев. Нашата литература също има свои разказвачи на приказки. Такъв е Николай Райнов.

Писателското своеобразие на Николай Райнов се характеризира между другото с един траен интерес към проблемите на нравствеността; с едно буйно въображение, насочено често към далечни страни и отминали епохи; с една висока възискателност към богатството и чистотата на езиковия израз. Тъкмо поради тия свои наклонности писателят естествено се насочва към народната приказка, която винаги представлява решение на един морален проблем, синтез на фантастна образност, съкровищница на родното слово в цялата му обаятелност.

Подхранвал от малък още въображението си с народните приказки, разказвани от майка му, сладкодумна самоковка, Николай Райнов по-късно ще обиколи много краища на страната, за да записва и събира тия приказки и да учи родния си език от най-добрия учител — народа. „Ходих много из нашенско, по цяла България, за да уча езика. Срам ме беше, че не си знам езика, ами трябва да си служа с чужди думи.“

По-късно като главен библиотекар на Пловдивската народна библиотека писателят ще продължи да проучва народното творчество въз основа на събраните в библиотеката материали. В 1925 г. той публикува първия си том приказки — „Най-хубавите български приказки“, а в 1927 г. — други два тома: „Златното птиче“ и „Юнак над юнаци“. Тия издания бележат важна дата в развитието на жанра. Това са в нашата литература първите приказки, преразказани на съвременен, български книжовен език. През следващото десетилетие в резултат на системно изследване на фолклора на многобройни племена и народи Николай Райнов издава 30 сборника преразказани приказки от цял свят, а също и две оригинални свои творби, публикувани в отделни книги: „Княз и чума“ и „Самодивско царство“.

Тия 35 тома представляват една своеобразна пъстра и увлекателна енциклопедия на всемирния приказен фолклор. Не всички народи биха могли да се похвалят, че притежават в своята книжнина и на своя език подобна „енциклопедия“. Тук ще намерите и суровите, излъчващи особено обаяние приказки на северните народи, и пищните в магичната си украса персийски приказки, и външно наивните, но изпълнени с весело лукавство приказки на американските негри, и вдъхновените от източни философски концепции индийски и китайски приказки, и спокойните в трезвия си битовизъм немски приказки, и ярките в своята образност, но често скръбни по интонация руски вълшебни приказки, и романтичните френски средновековни сказания, и какво ли още не.

И все пак в цялата тази съкровищница най-скъпото и най-пленителното за нас си остава българската приказка. Може би защото тя ни е най-близка, може би защото самият разказвач ни я предава с едно скрито, но дълбоко вълнение, което неусетно ни покорява. Тъкмо тук, използвайки неизчерпаемостта на народните мотиви, писателят е вложил най-много и от своето неповторимо творческо виждане. Този индивидуален момент на места е тъй силен, че приказката прераства определено в лично произведение, и то не само в такива отчетливо авторски разкази като „Княз и чума“, „Самодивско царство“, „Вампирова булка“ и пр., но и в редица други, където своеобразните отлици на народната приказка съзнателно са запазени. Въпреки това Николай Райнов никога не е държал на авторството си. Напротив, томовете му с нашенски приказки носят винаги подзаглавието „Български приказки“. Затова, ако засягам този въпрос, то съвсем не е, за да претендирам с късна дата и от чуждо име за такова авторство, а за да отбележа онова вълнуващо съзвучие, постигнато в някои от тия приказки, между народната фантастика и визионерството на разказвача.

Приказките — също като хората — биват различни. Има битови приказки, в които размахът на въображението е възпрян от рамките на възможното. А има и вълшебни приказки, в които въображението се разгръща свободно, неограничено в своя полет от нищо друго освен от степента на собствената си сила. Макар да твори в областта и на двата жанра, Николай Райнов проявява явно пристрастие към втория. Това се обяснява с индивидуалните му склонности, за които вече споменах. Но

това обяснява от своя страна и факта, че приказките на писателя през един доста дълъг период останаха почти напълно забравени.

Догматикът реагира с подчертана подозрителност на всяко явление, което дисхармонира повече или по-малко с възприетите за момента нормативи и схеми. Никаква специфика и никаква историческа обусловеност на явлението не са в състояние да послужат като смекчаващо вината обстоятелство и да разпръснат възникналото подозрение. В съгласие с подобна практика някои хора години наред поддържаха, че приказките, в които действат магични сили или се явяват короновани герои, не могат да бъдат допуснати на бял свят като съвременно четиво. С това, разбира се, подобни „блюстителни“ за чистотата на „прогресивната“ идейност практически доказваха не привързаността си към тази идейност, а пълната си неспособност да разберат жанра в цялата сложност на неговата диалектика.

Паметниците на фолклора, в това число и приказките, бездруго носят у себе си елементи на суеверие, на идеен примитивизъм и ограниченост. Наличието на подобни елементи е било исторически неизбежно. Говорейки за народната поезия на някогашните революции, Енгелс пише, че „за да въздейства на масите, тя е трябвало да отразява и предразсъдъците на масите от това време. Оттук — религиозните глупости даже у чартистите.“ И все пак въпреки елементите на религиозност тази поезия е действала за времето си революционно, нещо повече — това е била единствено възможната форма на революционност за дадения исторически момент. Или както посочва Енгелс: „Марсилеза“ на селската война е бил химнът „Господ е наша крепост“^[1].

Погледнати от подобна гледна точка, редица външно съвсем примитивни елементи на народната приказка добиват един далеч по-сложен смисъл. Делвите със злато и дисагите с жълтици, които твърде често са възнаграждение за проявената доброта или смелост, не са проекция на едно спотаено користолюбие, а са символ на придобитото могъщество. Овлавяването на магични предмети и магични сили не е просто израз на суеверни заблуди, но и проява на безсмъртния човешки стремеж към покоряване на тъмните природни стихии. Епилогът с придобиване на царства или венчаване с царски дъщери не е монархически блян, а единствено възможна за историческия момент символизация на върховния успех. Без да си затваряме очите пред

известни елементи на ограниченост в тоя магично-приказен реквизит, ние не можем да не усетим и цялата своеобразна поезия на тия образи, олицетворяващи пламенната мечта на народа за щастие. Вълшебната приказка цели да накара селянина „да забрави своя тягостен труд... да превърне работилницата на занаятчията и жалкия таван на измъчения калфа в свят на поезията, в златен дворец, а неговата едра хубавица да представи във вид на дивно прекрасна принцеса“.^[2] Тия думи на Енгелс са точен отговор на догматиците, които се опитват да говорят от негово име.

Неуместно и безплодно е да се умува по това, дали „битовата“, или „вълшебната“ приказка стои по-високо в своето художествено и възпитателно въздействие. Тия два жанра не могат да се противопоставят един на друг, както не ги е противопоставял самият народен творец, който не само свободно е минавал от единия жанр в другия, но често направо е сливал двата жанра, без да мисли по това, колко много ще затрудни с тия си своеволия класификаторската дейност на бъдещите изследвачи. Реалистично-трезвото виждане си има своите неочени предимства, но романтичният порив на мечтите си има свое обаяние и тия два похвата — макар и твърде различни — са напълно съвместими, за което свидетелстват не само приказките, но и произведенията на майстори като Дикенс, Юго, Гогол, Горки.

И все пак поривът на народа към едно, макар и въображаемо, задоволяване на най-пламенните мечти стига до върховния си патетизъм тъкмо в магичната приказка. Тук творческата фантазия прехвърля границите на битовото фабулиране около „надхитрия“ и „изобличения“ и се насочва към щурмуване на очевидно непреодолими препятствия, олицетворени в омагьосани замъци и царства, в жестоки и могъщи властелини, в змейове и всесилни духове. Героят — все едно дали това е малкият брат, или бедняшкият син, или „глупакът“, или младият княз — в епизодите на завръзката изглежда обикновено безнадеждно слаб за осъществяване на невъзможното. Понякога той успява да придобие едно магично оръжие или един летящ кон, но заедно с това отгоре му падат и редица „забрани“: да не говори, да не се обръща назад, да не върши това или онова. Ние сме убедени или трябва да бъдем убедени, че въпреки придобитите магични пособия героят отива към собствената си гибел.

А после, когато драматизмът е достигнал крайния си предел, изведнъж настъпва мигът на чудото: наместо вероятната гибел идва невъзможната победа. И дори ако се стигне до гибел, юнакът оживява. И дори ако пред него се издигне второ, по-страшно препятствие, той наново побеждава. И дори ако след второто препятствие следва трето, още по-страшно — победата пак е постигната. Нека царе и магесници, вещици и зли духове да нареждат цели броеници от трудности, изискващи подвиг след подвиг. Юнакът е тук тъкмо затова и той върви отново и отново все тъй непоколебим през всички ужаси към победата, окрилян от вярата, която му е вдъхнал онзи, който го е създал.

Ако митологията е едно суеверно обяснение на света и на неумолимите му закони, то приказката е едно изпълнено с оптимизъм, макар и въображаемо, тържество над тия закони. В библейската легенда добрият Авел бива убит от брат си Каин. Но малкият брат в приказката никога не може да бъде убит. Съгласно митологията тираничният Зевс приковава благородния Прометей и праща орлите да ръфат месата му. Но ако народният творец беше създал приказка на тая тема, той би я довел бездруго до такъв край, при който самият Прометей да тържествува над прикования Зевс. Защото в областта на приказката народът сякаш си отмъщава за всички мъки и неправди, изтърпени в реалния живот, като смирява слепите сили на природата и отменя вълчите закони на господарите, за да ги замени със законите на своята правда и на своя морал.

Тъкмо това ликуващо звучене на вярата в победата на доброто и справедливото, тъкмо това поетично преклонение пред човека на действието, на благородния риск, на подвига увлича Николай Райнов в разработката на магичните приказки. Но увлечението, което писателят изпитва в работата си над тия приказки, се дължи и на подчертаната мажорност на образната им тъкан. Фантастиката и блясъкът на багрите тук достигат пределната си сила. Разнообразието на приказните елементи в композиция, интрига, декор и магичен реквизит може да се мери по богатство с най-добрите образци на чуждестранния фолклор. Особено разточителна става тази пищност в някои от най-авторските по стил приказки и преди всичко в „Княз и чума“, която в туй отношение представлява своеобразна и почти изчерпателна антология на вълшебствата. Но тая монументална по замисъл приказка е интересна и в значително по-сложната си концепция за героя и

героизма. Увлечен неусетно в една съвсем непозната за него действителност, услужващ, без да ще, в едни или други моменти на различни герои, князът преодолява решително и препятствията, и собствените си страхове, за да стигне на края до мъчителното съмнение в справедливостта на извършеното. Независимо от щастливия край, който ни напомня, че всичко разказано е измислица, ние затваряме приказката с мисълта, че голямото и важното се крие не в самоцелния подвиг и не в увлекателното само по себе си приключение, а в осъзнаване смисъла на постъпката, предусетена с всичките си последици.

Между десетките ярки и разнообразни по багри и сюжетни обрати приказки на Николай Райнов най-вълнуващи си остават, струва ми се, ония, в които суровата простота на образите е съчетана с едно мъжествено-сподавено, но неотразимо по въздействието си чувство. Момъкът, запътил се накрай света да търси любимата самодива и разпитващ де кого срещне за онова село Кушкундалево, което никой не е чувал; юнакът, дето обикаля по най-зловещи места и минава през най-ужасни рискове, за да дири страшното и все не може да го намери; змейовата невеста, прокълнатата да ходи девет години, да мине девет царства, да скъса едни железни цървули и да изтрие една желязна тояга от скитане, дорде намери мъжа си — тия образи в цялата си простота действат покъртително като символи на любовта, на героизма, на верността. Те се запомнят.

* * *

Най-съвършеният и най-трудно постижимият израз е онзи, който е чист от всичко излишно. Николай Райнов започва творчеството си в областта на приказката през един период, когато страстта му към пишно нагиздената фраза е вече преминала. Учейки се тъкмо от народната реч, той освобождава езика си от екзотични и архаични съставки, опростява го и в същото време го обогатява с живи и изразителни елементи от всекидневния говор. Преодолявайки всички форми на книжна превзетост и в същото време избягвайки всички робски турцизми и грозни диалектизми, Николай Райнов стига до един езиков израз едновременно и народен, и литературен, български чист и

български мелодичен, с какъвто — нека ми бъде позволено да го кажа — малцина наши писатели могат да се похвалят. Затова е странно, че изследвачи, които с основание посочват Николай Райнов като един от създателите на символистичния речник в нашата литература, без всякакво основание забравят да добавят, че същият този човек е извършил немалка творческа дейност за очистването и обогатяването на оня литературен език, с който всички ние си служим, уви, невинаги както трябва. Някои от произведенията, най-типични за художествения стил на Николай Райнов от периода на неговата творческа зрелост, са именно приказките. Тъкмо затова при редактирането на настоящия сборник не си позволих съществени изменения и се ограничих главно с дребни съкращения и промени на отделни, излезли от употреба думи или падежи. Струва ми се, че ако беше жив, той би ми простил тази незначителна намеса. Той беше от хората, които въпреки цялата си строгост в края на краищата винаги ти прощават.

Богомил Райнов

[1] К. Маркс и Ф. Енгелс, Сочинения, т. 27, с. 467. ↑

[2] К. Маркс и Ф. Енгелс, Сочинения, т. 2, с. 26. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.